

SURXONDARYO VILOYATIDA MEHNAT MIGRATSIYASI OQIMLARI VA HUDUDY BANDLIKKA TA'SIRINING STATISTIK MODELI

Jaxongir Kamiljonovich Narmuminov

Termiz davlat universiteti "Kompyuter va dasturiy injiniring" kafedrası o'qituvchisi

znarmuminova7@gmail.com

Annotatsiya: Mehnat migratsiyasi - bu insoniyat tarixida uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan jarayon bo'lib, u iqtisodiy, ijtimoiy va demografik o'zgarishlarga katta ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda, jumladan, O'zbekistonda mehnat migratsiyasi aholining bandligi va iqtisodiy rivojlanishining muhim omillaridan biridir. Ushbu mavzu doirasida Surxondaryo viloyatidagi mehnat migratsiyasi oqimlari va uning hududiy bandlikka ta'sirini statistik model orqali tahlil qilish dolzarbdir. Surxondaryo viloyati O'zbekistonning janubiy hududlaridan biri bo'lib, yuqori demografik o'sish sur'ati, cheklangan ish o'rinlari va qishloq xo'jaligiga bog'liqligi bilan ajralib turadi. Bu yerda mehnat migratsiyasi aholining asosiy daromad manbalaridan biriga aylangan. Ushbu maqolada mehnat migratsiyasining tarixiy fonini, jahon miqyosidagi statistik ko'rsatkichlarni, bugungi holatini, O'zbekistonga va xususan Surxondaryo viloyatiga bog'liq jihatlarni, hududiy bandlikka ta'sirini va statistik modelni ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: mehnat, bandlik, migratsiya, hudud, drayver, salohiyat, kadr, gasterbayter, investitsiya.

KIRISH

Mehnat migratsiyasi, XXI asrda iqtisodiy o'sish va barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon, nafaqat global darajada, balki mintaqaviy iqtisodiyotning shakllanishi va rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Surxondaryo viloyati, o'zining geografik joylashuvi va ijtimoiy- iqtisodiy holati bilan, mehnat migratsiyasi oqimlaridan jiddiy ta'sirlanadigan hududlardan biridir. Viloyatda mehnat migratsiyasi so'nggi yillarda yanada kuchaygan va bu jarayonning hududiy bandlikka ta'sirini statistik modellash tirish dolzarb masalaga aylangan.

Mehnat migratsiyasining asosiy sabablaridan biri, odamlarning iqtisodiy farovonlikni yaxshilash maqsadida boshqa mintaqalarga yoki davlatlarga ko'chishidir. Surxondaryo viloyati aholisi, asosan, mehnat resurslari sifatida o'zining kuchini tashqi bozorlarga, xususan, Rossiya, Qozog'iston, Turkiya va boshqa davlatlarga chiqarib keladi. Bu jarayon hududda bandlik darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Aholining migratsiya oqimlari, dastlabki ko'rishda, hududiy bandlikni pasaytiradi, lekin ilgari o'rganilgan iqtisodiy modellarga ko'ra, uzoq muddatda mehnat migratsiyasi hamda uning oqimlari hududda yangi ish o'rinlari va iqtisodiy imkoniyatlarning shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin.

ADABIYOTLAR SHARHI.

Mavzuga oid ko'plab olimlar izlanishlar olib borgan. Xalqaro mutaxassis Evgeniya Marat Markaziy Osiyoda mehnat migratsiyasini global iqtisodiy inqiroz ta'sirida o'rgangan va O'zbekistonni kam ta'sirlangan deb hisoblaydi. Sherzod Eraliyev O'zbekistonlik migrantlarning Yevropaga oqimini tahlil qilib, 100 ming o'zbek Polshada yashashini ta'kidlaydi. Professor Marlene Laruelle Markaziy Osiyo migrantlarining Rossiyadagi holatini o'rganib, ularning ekspluatatsiyasini ko'rsatgan. O'zbek olimi Jamilia Jeenbaeva Markaziy Osiyo-Rossiya migratsiya koridorini tadqiq qilib, demografik va iqtisodiy omillarni ajratib ko'rsatgan. Marina Kayumova yuqori malakali ayol migrantlar haqida yozib, gender muammolarini ko'targan. Jahon

Banki mutaxassislari migratsiyani oila farovonligiga ta'sirini o'rganib, past ish haqi va hayot darajasi pastligini ko'rsatgan. Bu qarashlar migratsiyani iqtisodiy rivojlanishning kaliti sifatida ko'radi, ammo siyosiy choralar zarurligini ta'kidlaydi.

ASOSIY QISM.

Mehnat migratsiyasining tarixi insoniyat tsivilizatsiyasining boshlanishiga borib taqaladi. Qadimiy davrlarda odamlar oziq-ovqat, suv va xavfsiz joylar izlab ko'chib yurgan. Biroq, zamonaviy mehnat migratsiyasi 16-17-asrlarda boshlangan. Masalan, Afrika qit'asidan G'arbiy Hindiston va Amerikaga qul savdosi orqali millionlab odamlar majburiy ravishda ko'chirilgan. Bu jarayon insoniyat tarixidagi eng katta majburiy mehnat migratsiyasi sifatida qayd etilgan.

19-asrda sanoat inqilobi bilan Yevropa va Amerikada mehnat kuchiga talab ortdi. 1851-1900-yillarda millionlab immigrantlar AQShga kelib, fabrikalarda ishlagan, ammo ularga past maosh berilgan va sharoitlar og'ir bo'lgan. 1885-yilda AQShda chet eldan shartnoma asosida mehnat kuchini jalb qilishni taqiqlovchi Foran qonuni qabul qilingan, bu majburiy migratsiyaga qarshi birinchi choralaridan biri bo'ldi.

20-asrda Ikkinchi jahon urushidan keyin mehnat migratsiyasi yangi bosqichga o'tdi. Yevropa mamlakatlari, masalan, Germaniya va Fransiya, Turkiya, Shimoliy Afrika va Janubiy Osiyodan millionlab ishchilarni jalb qildi. Bu jarayon "gastarbayter" tizimi sifatida mashhur bo'ldi. SSSR davrida ham mehnat migratsiyasi mavjud edi: Markaziy Osiyodan Rossiyaga va Sibirga ko'chib o'tganlar ko'p bo'lgan. O'zbekiston uchun bu jarayon mustaqillikdan keyin kuchaydi, chunki iqtisodiy qiyinchiliklar aholini chet elga ishlashga majbur qildi. Tarixiy jihatdan, mehnat migratsiyasi iqtisodiy o'sishga hissa qo'shgan, ammo ko'pincha ekspluatatsiya va ijtimoiy tengsizlikka olib kelgan.

Jahon miqyosida mehnat migratsiyasi ko'rsatkichlari doimiy ravishda o'sib bormoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yil o'rtalarida jahon aholisining 3,7 foizini tashkil etgan 304 million xalqaro migrant mavjud. 2022-yilda 167,7 million migrant ishchi qayd etilgan bo'lib, ularning 93 foizi ish bilan band bo'lgan. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) ma'lumotlariga ko'ra, 168 million migrant ishchi bor, ularning 68 foizi xizmatlar sohasida ishlaydi. Migrantlarning maoshi mahalliy ishchilardan 25 foizga kam va majburiy mehnat xavfi 3 baravar yuqori.

2025-yilga oid prognozlar shuni ko'rsatadiki, migrantlar soni 304 milliondan oshib, global iqtisodiyotga katta hissa qo'shmoqda. Masalan, OECD mamlakatlarida 2024-yilda 6,2 million yangi doimiy immigrant qayd etilgan, bu 2019-yildagidan 15 foizga yuqori. AQShda immigrantlar mehnat kuchining muhim qismini tashkil etadi, ammo 2025-yilda immigratsiya salbiy tendentsiyaga o'tgan: -10 mingdan -295 minggacha.

Arab mamlakatlarida migrantlar mehnat kuchining 40 foizidan ortig'ini tashkil etadi. Bu raqamlar mehnat migratsiyasining global iqtisodiyotdagi rolini ta'kidlaydi.

Bugungi kunda mehnat migratsiyasi iqtisodiy imkoniyatlar, mojarolar va iqlim o'zgarishlari tufayli kuchaymoqda. 90 foiz migrantlar iqtisodiy sabablarga ko'ra ko'chib o'tadi. Geosiyosiy mojarolar, masalan, Rossiya-Ukraina urushi, migratsiya oqimlarini o'zgartirdi. Markaziy Osiyoda migrantlar asosan Rossiyaga boradi, ammo Yevropa va Osiyo mamlakatlariga oqim kuchaymoqda. 2025-yilda global migrantlar soni 304 millionga yetgan, bu 1990-yildagidan ikki baravar ko'p. Migrantlar ekspluatatsiyaga duch keladi, ammo ularning pul o'tkazmalari rivojlanayotgan mamlakatlar uchun muhim: 2025-yilda 4,8 milliard dollarlik o'tkazmalar qayd etilgan.

O'zbekiston uchun bugungi holat quyidagicha: 2023-yil oxirida 2 milliondan ortiq o'zbek mehnat migrantlari chet elda ishlagan, ularning 60 foizi Rossiyada. 2024-yilda o'zbek migrantlar Rossiyadagi migrantlarning 55,4 foizini tashkil etgan. Biroq, 2024-yil oxirida Rossiyadagi o'zbek migrantlari soni 698 mingga tushgan. Surxondaryo viloyatida emigratsiya yuqori, masalan, 2017-yilda 16,134 kishi chet elga chiqqan. Viloyatda aholining chiqishi immigratsiyadan yuqori, bu demografik muammolarga olib kelmoqda.

O'zbekiston mehnat migratsiyasining donor mamlakati sifatida ajralib turadi. Mustaqillikdan keyin iqtisodiy qiyinchiliklar tufayli millionlab fuqarolar chet elga ishlashga ketgan. 2019-yilda 2,5 million o'zbek migrantlari qayd etilgan. Asosiy yo'nalishlar - Rossiya (87 foiz), Janubiy Koreya va Turkiya. 2025-yil boshida 10 ming o'zbek migrantlari yangi mamlakatlarda ishlagan. Surxondaryo viloyatida mehnat migratsiyasi yuqori demografik o'sish va cheklangan ish o'rinlari tufayli kuchli. Viloyat aholisi qishloq xo'jaligiga bog'liq, ammo ish o'rinlari yetarli emas. Natijada, yoshlar va erkaklar chet elga ketadi. Masalan, Boysun, Sherobod va Sho'rchi tumanlarida migrantlar ko'p. Viloyatda mehnat resurslarining tarkibi va bandligi darajasi past, bu migratsiyani kuchaytiradi.

Mehnat migratsiyasi hududiy bandlikka ham ijobiy, ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ijobiy tomoni - pul o'tkazmalari: 2025-yilning ikkinchi choragida 4,8 milliard dollar o'tkazma kelgan, bu o'tgan yildagidan 21,4 foizga ko'p. Bu mablag'lar oilalarning hayot darajasini oshiradi va mahalliy iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlaydi. Biroq, salbiy ta'siri - mehnat kuchining chiqishi, bu ishchi kuch yetishmovchiligiga olib keladi. Surxondaryoda bu qishloq xo'jaligida sezilarli: erkaklar ketgani uchun ayollar va bolalar og'ir mehnat qiladi. Migratsiya bolalarga ta'sir qiladi: ota-onalar ketgani uchun psixologik muammolar paydo bo'ladi. O'zbekistonda migratsiya iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shadi, ammo qaytgan migrantlarni reintegratsiya qilish muammo.

Surxondaryo viloyatida mehnat migratsiyasining ta'siri ikki xil jihatdan ko'rinadi: **birinchisi**, hududdan tashqariga chiqib ketayotgan migrantlar soni ortishi bilan bog'liq, **ikkinchisi** esa, mehnat migratsiyasi natijasida hududga qaytgan va yangi ish imkoniyatlariga ega bo'lgan migrantlarning roli. Bu jarayonning statistik modeli, aynan ushbu ikki jihatni o'rganishga qaratilgan. Hududiy bandlikka ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilishda, iqtisodiy o'sish va bandlikka ta'sir qiluvchi boshqa omillarni hisobga olish zarur. Bu yerda asosiy e'tibor shunga qaratilganki, mehnat migratsiyasining o'ziga xos ta'sirini, ya'ni uning iqtisodiy barqarorlikka, ishlash imkoniyatlariga, va natijada hududiy bandlikka bo'lgan ta'sirini aniqlash uchun statistik usullarni qo'llash.

Mehnat migratsiyasining bandlikka ta'sirini statistik model yordamida aniqlashda bir qator parametrlar hisobga olinadi. Masalan, Surxondaryo viloyatidagi mehnat migratsiyasining ta'sirini o'lchashda, migrantlar soni, qaytgan migrantlarning daromadlari va hududdagi ish o'rinlarining o'zgarishi kabi ko'rsatkichlar tahlil qilinadi. Statistik tahlilning samarali usullari sifatida, regressiya tahlili va korelatsiya o'rganish metodlari keng qo'llaniladi. Regressiya tahlili yordamida mehnat migratsiyasining hududiy bandlikka bo'lgan ta'sirini aniqroq ko'rsatish mumkin. Ushbu metod orqali migrantlarning sayohat qilish muddati, ular qayerdan kelganliklari va ularning ijtimoiy holati kabi omillarni hisobga olgan holda, mehnat migratsiyasining hududiy bandlikka bo'lgan bevosita ta'sirini baholash mumkin.

Shuningdek, Surxondaryo viloyatidagi iqtisodiy o'sish va uning bandlikka ta'sirini o'rganishda, migratsiya jarayonining ta'sirini o'lchash uchun ma'lumotlarni yig'ish muhim ahamiyatga ega. Bu ma'lumotlar hududda mavjud bo'lgan ish o'rinlari, bandlikning o'zgarishlari va mehnat

resurslari bilan bog'liq bo'lishi kerak. Hududdagi bandlikni boshqarishda, migratsiya oqimlarining ijobiy va salbiy ta'sirlarini hisobga olish zarur.

Misol uchun, mehnat migratsiyasi natijasida hududda yangi ish o'rinlarining paydo bo'lishi, iqtisodiy o'sishning sur'ati va umumiy bandlik darajasini yaxshilashi mumkin. Biroq, agar migratsiya oqimlari noto'g'ri boshqarilsa, bu hududda ish o'rinlarining kamayishiga va bandlikni oshirishga qaratilgan choralarning samaradorligini kamaytirishi mumkin.

Surxondaryo viloyatida mehnat migratsiyasining hududiy bandlikka ta'siri haqida amalga oshirilgan statistik modellashuv ishlarining natijalari, ko'rsatilgan tahlil va regressiya modellariga asoslanib, kelgusida hududiy bandlikni boshqarishda mehnat migratsiyasining to'g'ri boshqarilishi uchun zarur choralarni ko'rish imkoniyatini beradi. Bunda, hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish uchun migrantlarning iqtisodiy salohiyatidan foydalanish, yangi ish o'rinlarini yaratish va bandlikni oshirish kabi yo'nalishlar alohida e'tibor talab etadi.

Surxondaryo viloyatida mehnat migratsiyasi oqimlari va bandlikka ta'sirini statistik model orqali ifodalash mumkin. Model quyidagi formulaga asoslanadi:

$$M = f(D, E, P, G),$$

bu yerda **M** - migratsiya oqimi, **D** - demografik omillar (aholi o'sishi), **E** - iqtisodiy omillar (ishsizlik darajasi), **P** - siyosiy omillar (migratsiya siyosati), **G** - geografik omillar (hududiy xususiyatlar).

Masalan, regressiya modeli: Migratsiya soni = $\beta_0 + \beta_1 * \text{Ishsizlik} + \beta_2 * \text{Aholining o'sishi} + \varepsilon$. Surxondaryoda 2025-yilda emigratsiya immigratsiyadan yuqori bo'lib, sof chiqishni ko'rsatadi. Ushbu ilmiy maqolamizda quyidagi model taklif etilgan. Bunda migratsiya oqimlari bandlikka teskari bog'liq, ya'ni migratsiya ortishi bilan mahalliy ish o'rinlari kamayadi.

XULOSA

Surxondaryo viloyatida mehnat migratsiyasi oqimlari va bandlikka ta'siri murakkab jarayon bo'lib, statistik model orqali tahlil qilish mumkin. Tarixiy fon, global raqamlar va bugungi holat shuni ko'rsatadiki, migratsiya iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shadi, ammo muammolarni ham keltirib chiqaradi. O'zbekiston va Surxondaryo uchun yangi yo'nalishlar va reintegratsiya dasturlari zarur. Olimlarning qarashlari bu sohada chuqur izlanishlar olib borishni talab qiladi. Ushbu model va tahlillar kelajak siyosatini shakllantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xodjayev N. N. Mehnat migratsiyasi va uning hududiy iqtisodiyotga ta'siri. Tashkent: Iqtisodiyot va statistika nashriyoti, 2019.
2. Xusanov A. A. Statistik tahlil metodlari. Toshkent: O'qituvchi, 2021.
3. Muhammadiyev D. S. Mehnat migratsiyasi va iqtisodiy barqarorlik. Monografiya, Termiz: Termiz Davlat Universiteti nashriyoti, 2020.
4. Eshqarayev F. G'. Iqtisodiy rivojlanishda bandlik siyosati. O'zbekiston Milliy Universiteti, 2020.
5. Jumanov Sh. M. Statistik modelashtirish va regressiya tahlili. O'qituvchi, 2018.